

**SENI TRADHISIYONIL JARANAN POGOGAN ING KABUPATEN NGANJUK
(TINTINGAN FOLKLOR)**

BASTOMI PRATAMA PUTRA

S-1 Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah (Jawa), Fakultas Basa lan Seni, Universitas Negeri Surabaya
bastomip@mhs.unesa.ac.id

Prof. Dr. Udjang Pairin, M.Pd.

Dhosen Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah (Jawa), Fakultas Basa lan Seni, Universitas Negeri Surabaya

ABSTRAK

Kesenian jaranan, mligine jaranan pogogan, lumrahe akeh ditemoni ing panguripaning masarakat padesan sing umume nduweni panggaotan minangka wong tani. Kesenian jaranan pogogan awujud tetironing jaran saka nam-naman pring sing disolahake kanthi cara dikempit dening para paraga kang lelewa layake prajurit sing lagi nunggangi jaran. Adhedhasar andharan ing dhuwur punjere panliten iki yaiku (1) kepriye mula bukaning kesenian jaranan pogogan bisa muncul ing Kabupaten Nganjuk? (2) apa wae piranti sing dibutuhake kanggo pagelaran kesenian jaranan pogogan ing Kabupaten Nganjuk? (3) kepriye tata lakuning pagelaran kesenian jaranan pogogan kang dumunung ing Kabupaten Nganjuk? (4) apa makna sing kinandhut sajroning pagelaran kesenian jaranan pogogan ing Kabupaten Nganjuk? (5) apa fungsi saka pagelaran kesenian jaranan pogogan kang ana ing Kabupaten Nganjuk? lan (6) kepriye cara nglestarekake kesenian jaranan pogogan sing ana ing Kabupaten Nganjuk?

Panliten iki kegolong panliten folklor kang asipat dheskriptif kualitatif. Sumber dhata panliten iki bisa awujud lesan utawa tulisan. Dhata dipakoleh saka kagiyatan observasi, wawancara, lan dhokumentasi. Teori kang digunakake sajroning panliten iki yaiku teori folklor duweke John Harold Brunvand teori wujud pasugatan joged duweke Sal Murgiyanto, teori dhifusi duweke Fritz Graebner lan Pater Wilhelm Schmidt, teori makna simbolis duweke K. Susanne Langer, teori fungsionalisme folklor duweke William R. Bascom lan Alan Dundes, sarta teori fungsi duweke Radcliffe-Brown.

Asil saka panliten iki yaiku jaranan pogogan pisanan muncul udakara taun 1930 ing Dhusun Rejasari, Desa Banjarsari, Kacamatan Ngronggot, Kabupaten Nganjuk. Minangka sempalan saka tontonan reyog panaraga, jaranan pogogan ora mitontonake adegan ndadi, kejaba paguyuban Jaranan Barik lan Jaranan Bethet kang nganakake kagiyatan setren. Pagelaran jaranan pogogan dumadi saka patang adegan, antara liya (1) gambyong, (2) pogogan, (3) klana barong, lan (4) lakon. Sajroning pagelaran jaranan pogogan, makna kang kinandhut ing njerone sacara naratif nggambarake kadadean-kadadean tartamtu kang gegayutan karo crita Panji. Fungsi saka pagelaran jaranan pogogan, antara liya (1) pangilon angen-angen pandarbene, (2) sarana panggulawenthah, (3) nikelake rasa solidharitas klompok, (4) sarana kritik sosial, (5) sarana panglipur, lan (6) fetisisme. Jaranan pogogan tau ngalami kajayan antara taun 1970–1975. Ing taun 1975 jaranan pogogan wiwit katon ngalami kamunduran.

Tembung-tembung wigati: jaranan pogogan, Kabupaten Nganjuk, folklor.

PURWAKA

Jaranan pancen dadi jinising kesenian tradhisionil sing ora bisa uwal saka panguripaning masarakat kang manggon ing Propinsi Jawa Wetan. Kesenian jaranan lumrahe akeh ditemoni ing panguripaning masarakat

padesan sing umume nduweni panggaotan minangka petani. Manawa disawang saka blegere, kesenian kasebut awujud tetironing jaran saka nam-naman pring utawa tatahan kulit sing disolahake kanthi cara dikempit dening para pemain kang lelewa layake prajurit sing lagi

nunggangi jaran. Kesenian jaranan kerep dicireni aneng saben pagelarane nyuguhake adegan ndadi sing bisa nyababake para pemaine tumindak ngirib-iribi solah tingkahing kewan tartamtu, kaya ta jaran, celeng, kethek, lan macan. Para pemain sing ngalami kesurupan lumrahe uga mitontonake sawatara daya tarik kang mbabayani, kaya ta mangan beling, ngonceki kuliting krambil karo untu, lan sapanunggalane.

Sajroning pagelaran jaranan pogogan, pasugatanane rada nyeleneh yen ditandhingake karo kesenian jaranan liyane. Adegan ndadi kang umume dadi agul-aguling kesenian jaranan malah ora kepethuk ing jaranan kasebut. Kesenian jaranan sing nyebal saka padatane iku pancen nggabungake antara solahing joged lan unining tetabuhan, nanging wuwuhan arupa adegan sandiwara uga ora kari anggane melu ngrenggani pagelarane. Yen ditamatake saka sungsunane, jaranan kasebut sabenere saemper karo jaranan thimpong, jaranan kethoprak, lan jaranan sawunggaling kang padha-padha ngangkat unsur lakon aneng saben pagelarane. Lakon sing lumrahe dianggo sajroning pagelaran jaranan pogogan, yaiku kang asumber saka crita Panji, Ramayana, lan Mahabarata.

Kesenian jaranan pogogan sing didadekake punjering panliten wangune gegandhengan karo mawarna-warna faktor saengga bisa njalari tuwuhing underan panliten awujud pitakonan-pitakonan kang mbutuhake wangsulan: (1) kepriye mula bukaning kesenian jaranan pogogan bisa muncul ing Kabupaten Nganjuk? (2) apa wae piranti sing dibutuhake kanggo pagelaran kesenian jaranan pogogan ing Kabupaten Nganjuk? (3) kepriye tata lakuning pagelaran kesenian jaranan pogogan kang dumunung ing Kabupaten Nganjuk? (4) apa makna sing kinandhut sajroning pagelaran kesenian jaranan pogogan ing Kabupaten Nganjuk? (5) apa fungsi saka pagelaran kesenian jaranan pogogan kang ana ing Kabupaten Nganjuk? lan (6) kepriye cara nglestarekake kesenian jaranan pogogan sing ana ing Kabupaten Nganjuk?

Tetimbangan nalika nyungsun underaning panliten bisa ngenerake marang asiling panliten sing diajapake. Asiling panliten sing diolehake lumantar upaya mangsuli lajering prakara kang ana mesthine kudu selaras karo ancas saka kagiyatan panliten: (1) kanggo njlentrehake mula bukaning kesenian jaranan pogogan bisa muncul ing Kabupaten Nganjuk, (2) kanggo ngandharake piranti sing dibutuhake kanggo pagelaran kesenian jaranan pogogan ing Kabupaten Nganjuk, (3) kanggo ngandharake tata lakuning pagelaran kesenian jaranan pogogan kang dumunung ing Kabupaten Nganjuk, (4) kanggo njlentrehake makna sing kinandhut sajroning pagelaran kesenian jaranan pogogan ing Kabupaten Nganjuk, (5) kanggo njlentrehake fungsi saka pagelaran kesenian jaranan pogogan kang ana ing Kabupaten Nganjuk, lan (6) kanggo njlentrehake cara nglestarekake kesenian

jaranan pogogan sing ana ing Kabupaten Nganjuk.

Kagiyatan panliten sing ditindakake kudune bisa menehi paedah kang sagedhe-gedhene tumrap pangrembakaning ilmu lan kaperluan praktis sajroning panguripan masarakat. Paedah sing dikarepake saka babagan kasebut mratandhani manawa oleh-olehaning panliten secara teoretis lan praktis kena dirasakake pigunane.

(1) Paedah Teoretis

Pasumbang sing bisa dientukake saka asiling panliten ngenani kesenian jaranan pogogan diajapake secara teoretis migunani tumrap ragangan pangrembakaning ilmu folklor. Paedah sing dikarepake saka ananing kagiyatan panliten luwih tumuju marang panganggoning teori kang cundhuk ditrapake menyang folklor separo lesan sing mligine gegayutan karo seni pagelaran. Sanadyan teori sing dianggo sajroning kagiyatan panliten ngenani folklor separo lesan asipat luwes, nanging pamilihan marang teori tartamtu uga tetep perlu dilimbang-limbang kanggo nuntun lakuning kagiyatan panliten.

(2) Paedah Praktis

Paedah sing kena dirasakake secara praktis saka asiling panliten ora liya arupa pasumbang kanggo ngrembakake kerjaning para pelaksana. Pasumbang sing bisa diolehake saka asiling panliten ndarbeni sesambungan kang ana kaitane karo sawatara kaperluan praktis.

(a) Panliti

Oleh-olehaning panliten bisa nambah kawruhing panliti marang kesenian jaranan pogogan sing dumunung ing Kabupaten Nganjuk. Saliyane pamahaman manjero sing dipakoleh saka kesenian kasebut, kagiyatan panliten kang ditindakake uga nambah pangalamaning panliti rikala ambyur menyang kabudayaning para pemangku folklor.

(b) Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Jawa

Kagiyatan panliten ngenani kesenian jaranan pogogan kena kanggo muwuhi gunggunging kumpulan saka asiling panliten folklor sing ana ing Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Jawa. Keklumpukan saka asiling panliten kasebut bisa dianggo pinangka sarana panunjang tumrap pakuliyahan folklor.

(c) Mahasiswa

Para mahasiswa aneng pawiyatan luhur bisa nggunakake asiling panliten minangka sumber pitudu sajroning kagiyatan pepriksan kapustakan. Kesenian jaranan pogogan sing diangkat dadi obyeking panliten patahe kena diwawas kanthi maneka warna tintingan panliten. Awit saka iku, asiling panliten dikarepake bisa aweh pambantu tumrap para mahasiswa sing arep nganakake kagiyatan panliten kang luwih jero marang kesenian

kasebut.

(d) Seniman

Para seniman dikantheni pemangku folklor aktip sing arep nganakake kagiyatan revitalisasi kena nggunakake asiling panliten minangka sumber pituduh. Kesenian jaranan pogogan kang dikenani kagiyatan kasebut secara sambung-sinambung diajapake bisa saya ngrembaka lan keduga ngadhepi tantanganing jaman.

(e) Masarakat

Oleh-olehaning panliten kena kanggo nambah sesurupaning masarakat sing manggon ing Kabupaten Nganjuk marang kagungan asli tlatahe. Masarakat kang kedhapuk pinangka pemangku folklor pasip diajapake gelem melu nyengkuyung lan njaga jejeging kesenian jaranan pogogan supaya tetep bisa lestari. Sarehne kesenian kasebut dadi duweke masarakat kono, mula perlu ana sawijining tanggung jawab kang kudu dipikul bebarengan.

METODHE

Jinising panliten folklor sing ngangkat kesenian jaranan pogogan nggunakake ancangan kualitatif kanthi nggambarake latar alamiah minangka kawutuhan. Panliten kualitatif miturut Moleong (2014:6) ditegesi pinangka panliten sing dikarepake kanggo mahami kanyatan ngenani apa kang dialami dening subjek ing panliten, kaya ta lagehan, tanggapan, daya batin, patrap, lan sapanunggalane, secara wutuh kanthi nggambarake menyang wujud tetembungan utawa basa ing sawijining kaanan mligi sing alamiah kanthi migunakake maneka warna metodhe alamiah. Saliyane dikarepake bisa ngrembakake pangerten marang pribadi lan kadadean kanthi nenimbang kaanan sing gayut-ginayut, panganggoning ancangan kualitatif uga ditujokake kanggo mahami kanyatan kamasarakatan lumantar gegambaran wutuh lan nikelake pamahaman manjero.

Ancangan kualitatif ngarepake supaya ditetepake punjering panliten minangka langkah kanggo matesi prakara, sanadyan mengkono rancanganing panliten sing wis diwangun asipat sauntara saengga sungsunane kena diowahi secara sambung-sinambung manut karo kanyatan kang katon saka papan panliten. Analisis dhata dilakoni secara indhuktif marang dhata asiling kagiyatan observasi, wawancara, lan dhokumentasi kanggo ngenerake kagiyatan panliten menyang upaya nemokake teori saka dhasar. Ancangan kualitatif luwih nengenake proses ketimbang asil amarga sesambungan saka saben bagean sing diteliti bakal luwih tetela yen ditamatake alantaran proses, apa maneh asiling panliten uga kena dirembug lan disarujuki bebarengan karo subyek ing panliten utawa narasumber. Panliti bisa kedhapuk pinangka piranti pangumpul dhata utama lan ngecakake pepriksan kasahan dhata sajroning ancangan kasebut.

Kagiyatan panliten sing ditindakake perlu nggunakake ancangan folklor modheren kang secara wutuh mungguh Endraswara (2009:75) ngutamakake rong babagan, ya iku gabungan lan tradhisi. Panliten folklor ora mung sadarma kanggo nglumpukake tradhisine thok, nanging uga kabeh katrangan ngenani latar sing asipat kamasarakatan, kabudayan, lan kajiwan saka gabungan kang nduweni tradhisi kasebut. Arah ancangan kasebut luwih nggayutake folklor minangka ekspresi saka lagehan lan patrap. Panliten folklor sing mung njagakake marang sacawang ilmu thok bakal nuduhake asil kang kurang pinunjul jalaran folklor ngemot mawarna-warna nilai panguripaning manungsa. Mula saka iku, panliten folklor kudu disengkuyung dening ilmu bantu liyane saengga bisa menehi paedah sing saya gedhe.

Kagiyatan panliten ngenani kesenian jaranan pogogan nggunakake maneka warna sumber dhata, becik sing awujud lesan utawa tulisan. Sumber dhata saliyané nuduhake panggonan asal ing dhata panliten diolehake uga bisa dibedakake dadi rong golongan, ya iku sumber dhata utama lan sumber dhata tambahan. Lofland lan Lofland (sajroning Moleong, 2014:157) mratelakake manawa sumber dhata utama ngemot tetembungan, patrap, sarta saluwih arupa sumber dhata tambahan, kaya ta dhokumen lan liya-liyane. Sumber dhata utama bisa dientukake saka pihak kang diteliti, dene sumber dhata tambahan kena digoleki alantaran pihak sajabaning arah panliten.

Dhata kualitatif sing awujud tetembungan lan patrap bisa diolehake saka subyek ing panliten utawa narasumber alantaran kagiyatan ndeleng, ngrungu, lan takon. Tetelune perlu ditindakake kanthi arah sing cetha supaya ancasing panliten kang diajapake bisa digayuh. Dhata minangka asiling kagiyatan observasi lan wawancara sing wis diklumpukake kudu awewaton marang ukuran mlebu-metu saengga patakonan-patakonan kang dadi lajering prakara kena diwangsul. Awit saka iku, tetimbangan nalika nyungsun underaning panliten uga perlu digatekake kanggo aweh watesan tumrap dhata sing pancen dibutuhake sajroning kagiyatan panliten.

Buku lan sekripsi sing dhapure arupa tulisan bisa dianggo pinangka sumber dhata tambahan. Dhata sing dientukake saka rong sumber kasebut bakal menehi katrangan kang manpang banget kanggo meruhi kaanan panguripaning masarakat ing papan panliten. Sumber dhata tambahan uga oleh dijupuk saka potret lan vidio sing bisa ngasilake dhata kualitatif awujud gambar kanggo gegane tumrap kabutuhaning kagiyatan panliten. Panganggoning potret sing digunakake miturut Bogdan lan Biklen (sajroning Moleong, 2014:160) kena dipilah dadi rong golongan: (1) potret asil gaweaning wong liya; (2) potret kang diasilake dening panliti dhewe.

Kagiyatan panliten sing ditindakake migunakake cara observasi, wawancara, lan dhokumentasi kanggo ngolehake dhata saka papan panliten. Dhata sing klakon diklumpukake alantaran telung cara kasebut bisa digunakake kanggo awèh katrangan kang pancen dibutuhake sajroning kagiyatan analisis dhata. Kagiyatan analisis dhata wiwit ditindakake nalika proses pangumpulan dhata lumaku lan kena digarap manèh kanthi mèmèng sabubare ninggalake papan panliten. Dhata sing klakon diklumpukake saka papan panliten banjur ditata, diurutake, diklompokake, diwenehi kodhe, lan digolongake. Kagiyatan panliten ngenani kesenian jaranan pogogan bisa nggunakake analisis dhata mawa cara tetandhingan ajeg sing mungguh Dey (sajroning Moleong, 2014:289) ngemot telung proses: (1) nggambarake kanyatan, (2) nggolong-nggolongake, sarta (3) ndeleng kaya ngapa kongsep-kongsep kang muncul antara siji lan sijine padha gegandhengan.

ANDHARAN

Sajroning bab kang ngemot dheskripsi asil analisis dhata panliten kang wis ketata kanthi becik iki, dhata panliten bakal disuguhake sacara informatif, komunikatif, lan gayut-ginayut karo underan lan ancasing panliten. Asil analisis dhata panliten dirembug kanthi cara: (1) napsirake panemon panliten, (2) ngandharake sesambungan antara panemon panliten karo panliten sadurunge utawa teori kang wis mapan, lan (3) ngandharake implikasi asiling panliten, klebu kaanan winatase panemon panliten.

Mula Bukaning Kagunan Tradhisionil Jaranan Pogogan ing Kabupaten Nganjuk

Sadurunge jaranan gagrag Kedhiri sing racake dening masarakat diarani sambaya utawa jaranan ndadi ngrameni jagating kagunan tradhisionil ing Kabupaten Nganjuk kaya dene jaman saiki, jaranan pogogan kirane wis luwih dhisik dadi tontonan sing bisa nggendheng atining warga masarakat kono. Jaranan pogogan mujudake salah sijining kagunan asli saka Kabupaten Nganjuk — semono uga jaranan thimplong — sing sajroning rerangken pagelarane tansah nyuguhake adegan sandiwara arupa lakon wayang wong.

Tontonan jejogedan sing klebu klompok jaranan lumrahe ngrembaka sajroning wewengkon padesan sing rata-rata masarakate nduweni panggaotan minangka wong tani kaya dene ing Kabupaten Nganjuk sing 90,01% masarakate isih nyukupi kabutuhan uripe marang usaha tetanen lan ditunjang lemah pasawahan sing jembaré 43.026 Ha. Pigeaud (Andini, 2012:14-15) mratelakake yen jaranan kegalong jogedan sing asipat karakyatan, sing wis ngrembaka ing taun 1930-an, lan dadi tontonan sing cukup kondhang ing wewengkon padesan. Mula saka iku, ora nggumun yen jaranan pogogan uga bisa dadi tontonan

sing didhemeni masarakat Kabupaten Nganjuk, mligine sing manggon ing wewengkon padesan.

Jaranan pogogan dudu siji-sijine jinis tontonan jaranan ing Kabupaten Nganjuk sing anane wis suwe. Ing jaman semana jinis-jinis tontonan jaranan liyane uga wis ana, nanging kabèh iku asalé saka jabaning Kabupaten Nganjuk. Joged jaran kepalang asal Kabupaten Ponorogo sing dening masarakate diarani jaranan panaragan mujudake salah siji sing dimaksud. Jaranan panaragan sawantane mung jogedan sing ngganèpi pagelaran reyog panaraga lan dudu sawijining tontonan jejogedan sing madeg dhewe. Suprandene, mlebu jaranan panaragan menyang Kabupaten Nganjuk temtu ora kena dipisahake saka proses migrasi sing kedaden ing reyog panaraga.

“Jaranan Josari niku reyoge pun enten. Reyog gawane jaranan niku siyen. Enten merake cilik ngluncup teng dhuwure barongan ngoten nika. Barongane cilik dicokot boten nyunggi. Nek iring-iring, enggih barongan niku terus jarane papat. Bujangganonge enggih enten.” (LD, K288)

Rikala paguyuban jaranan pogogan sing pisanan (Jaranan Rejosari) diadegake, sacara bebarengan ing Kabupaten Nganjuk uga muncul reyog panaraga. Anane reyog panaraga wiwitane mujudake tontonan gawaning paguyuban jaranan pogogan sing pagelarane dianakake sajroning sungsunan iring-iringan kanthi paraga sing dumadi saka jaranan papat, Bujangganong siji, lan barongan dhadhak merak siji. Jaranan sing diparagani patang wong iku nindakake jogedane sing aran jaranan panaragan. Mlebu jaranan panaragan menyang Kabupaten Nganjuk kena diarani luwih dhisik ketimbang jinis tontonan jaranan liyane: jaranan dhor, jaranan sentherewe, lan sambaya.

“Sing ngamen ki jaran dhor. Biyen ning Nganjuk wi jenenge jaranan dhor. Sekitar taun 60-an enek jaranan dhor. Sentherewe, sambaya, itu eneke taun 80-an biyen mlebu Nganjuk. Sadurunge kuwi, eneke ya jaranan dhor, jaranan pogogan, sing ning kene.” (LD, K206)

Pagelaran jaranan dhor wiwit dianakake ing Kabupaten Nganjuk watara taun 1960-an. Jaranan dhor dipitontonake kanthi cara mbarang lan klebu kagunan tradhisionil sing asalé saka Kabupaten Trenggalek. Sawise iku, watara taun 1980-an jaranan sentherewe asal Kabupaten Tulungagung lumebu ing Kabupaten Nganjuk lan dibarengi karo munculé sambaya. Sanadyan kekarone kegalong kari mlebu, nanging sambaya sing asalé saka Kabupaten Kediri saiki malah dadi tontonan jaranan sing paling ngrembaka ing Kabupaten Nganjuk ngalahake jinis-jinis tontonan jaranan liyane.

“Pertama jaranan dhor niku king Nggalek terus jaranan sentherewe Tulungagung. Jaranan dhor boten patek payu adeg sentherewe niku. Bar sentherewe terus sambaya kedhiri niku medhune biyen.” (LD, K289)

Bebarengan karo sangsaya ngrembakane sambaya, ing taun 1996 muncul sawijining tontonan jaranan mawa adegan sandiwara aran jaranan thimplong ing Kabupaten Nganjuk. Miturut Irawanti (2007:28), jaranan thimplong mujudake tontonan jaranan sing dicipta saka asil panggabungan antara sambaya lan wayang thimplong. Lakon-lakon sing dipitontonake sajroning pagelarane dijupuk saka tontonan wayang thimplong. Manawa ditandhingake karo jaranan pogogan minangka tontonan jaranan sing uga nyuguhake adegan sandiwara, jaranan thimplong luwih nom umure.

Jaranan pogogan wiwitane muncul ing Kabupaten Nganjuk kanthi sebutan jaranan panaragan lan durung ana warga masarakat kono sing nyebut jaranan pogogan. Wektu iku udakara taun 1930-an rikala tanah Jawa isih dijajah bangsa Walanda, paguyuban jaranan pogogan sing pisanan diadegake ing Dhusun Rejosari, Desa Banjarsari, Kacamatan Ngronggot, Kabupaten Nganjuk. Jaranan Rejosari mujudake siji-sijine paguyuban jaranan pogogan ing Kabupaten Nganjuk lan durung ana tontonan sing ngembari duweke Jaranan Rejosari. Ewa mengkono, jaranan panaragan sing dadi bagean saka rerengkening pagelaran reyog panaraga wis ana ing Kabupaten Nganjuk.

“Wong rumiyin critane enggih sing pisanan niku Josari. Jaranan niku enten taun 30-an. Enggih namuk Josari thok niku jaranan riyin. Terose embah-embah kula pisanan Josari niku. Bar niku wis boten adeg jaranan. Bar niku pun kukud. Niku terus disade tuku Barik sabekakase sedaya.” (LD, K287)

Kapan persise jaranan pogogan diciptakake lan sapa sing nyiptakake pancen wis ora kena dilacak maneh. Bukti-bukti arupa sumber tulis muwah sumber lesan sing menahi pituduh ngenani iku uga ora ditemokake, nanging saora-orane isih bisa diolehake katrangan yen jaranan pogogan pisanan muncul ing Dhusun Rejosari. Kaya dene umume folklor sing ora diweruhi sapa panciptane, jaranan pogogan pungkasanane dianggep minangka duweke wong akeh, utamane duweke masarakat Kabupaten Nganjuk. Apa maneh yen ngelingi umure sing kena diarani kegolong tuwa, jaranan pogogan temtu sajroning pangrembakane wis ngalami sawatara owah-owahan.

Jaranan Rejosari minangka paguyuban jaranan pogogan sing pisanan ing Kabupaten Nganjuk anggotane lanang kabeh. Ora ana wong wadon sing melu dadi anggota paguyuban iku saengga dhapukan-dhapukan tartamtu sing kudune diparagani wong wadon malih diganti karo wong lanang sing macak wadon. Muncule pepacak kaya mengkono satemene ngemba para gemblak sajroning pagelaran reyog panaraga sing maragakake joged jaran kepang aran jaranan panaragan. Kanggo pagelaran jaranan pogogan, joged jaran kepang dipitontonake wayah adegan pogogan kanthi paraga sing

dumadi saka Pogogan, Sasra, lan rong wong maneh sing macake wadon.

“Sasrane irah-irahan. Pogogane ya irah-irahan. Sedaya irah-irahan. Jaman rumiyin jaler sedaya. Estri boten enten. Hla sing diemba lak gemblak panaraga. Niku kan turunane nyembung king ngrika. Angsale wong Ponorogo manggok ngriku terus adeg jaranan ngoten hlo.” (LD, K288)

Sajroning adegan pogogan, para paragane nganggo irah-irahan kabeh. Irah-irahan mujudake geganeping sandhangan wayang wong sing dipigunakake minangka panutuping endhas. Panganggoning irah-irahan sajroning adegan pogogan salugune diprabawani tata busananing paraga jaranan panaragan. Tata busana sing diemba iku uga ora sacara mutlak ana ing saben paguyuban reyog panaraga lan mung paguyuban-paguyuban ing tlatah tartamtu wae sing ngetrapake.

Prabawaning joged kraton marang tontonan jejogedan jinis jathilan lan reyog miturut Surjo Ikk. (1985:57) wiwit kedadèn ing abad XVIII lantaran anane anggèpan yèn kagunan kraton ndarbeni nilai kaendahan sing dhuwur. Tata busananing paraga wayang wong mujudake unsur joged kraton sing diemba, dene kanggo solah jogede ora sacara plek ngenut pathokan baku sing ana sajroning joged kraton iku. Kanggo pagelaran reyog panaraga, Hartono (1980:72 lan 76) mratelakake yèn tata busana modhel kratonan muncul bebarengan karo anane Klana Sewandana. Minangka tradhisi gedhe sing sipate adiluhung, kagunan kraton pancen kerep mrabawani kagunan rakyat sing dadi tradhisi cilik ing wewengkon padésan utawa sing kedadèn bisa uga malah suwalike.

Panggabungan antara kagunan kraton lan kagunan rakyat sajroning pagelaran reyog panaraga miturut Hartono (1980:11) katon diwisik saka gegayuhaning Prabu Dharmmawangsa Airlangga sing pengin ngilangi jurang pamisah antara kabudayan kraton lan kabudayan masarakat padésan sawise kakuwasan raja-raja ing Jawa Tengah ngalih menyang Jawa Wetan (abad X-XVI). Minangka tontonan gawaning paguyuban Jaranan Rejosari, reyog panaraga mung dipitontonake ing wektu-waktu tartamtu, upamane kanggo ngramekake acara agustusan. Pagelaran dianakake sajroning sungsunan iring-iringan sing disartani karo joged jaran kepang aran jaranan panaragan. Paraga joged jaran kepang dumadi saka Pogogan, Sasra, lan wong lanang loro sing macake wadon. Saliyane saka patang paraga iku, pagelaran reyog panaraga saka paguyuban Jaranan Rejosari uga dipepaki karo Bujangganong lan barongan dhadhak merak.

Sanadyan paguyuban Jaranan Rejosari ngladeni panjaluk kanggo tanggapan reyog panaraga, nanging tontonan utamane tetep jaranan pogogan sing pagelaran ditarubi lan tanpa panggung. Paguyuban Jaranan Rejosari diadegake dening wong Panaraga sing migrasi menyang

Kabupaten Nganjuk. Saka wong Panaraga iku uga jaranan pogogan bisa ana ing Kabupaten Nganjuk. Manawa ditlusur manut sujarahe, pancen dumatine jaranan ana gandheng cenenge karo reyog panaraga sing nyebar menyang jabaning Kabupaten Panaraga. Jaranan mujudake sempalan saka reyog kedhiri sing sumber asale reyog panaraga (Direktorat Jenderal Kebudayaan, 1978/1979:131).

Reyog kedhiri nyuguhake adegan ndadi sing njalari para paragane padha kesurupan disartani sawatara atraksi sing mbabayani. Adegan kaya mengkono ora katon ditemokake sajroning pagelaran reyog panaraga. Semono uga karo pagelaran jaranan pogogan saka paguyuban Jaranan Rejosari. Manawa umume tontonan jejogedan sing klebu klompok jaranan nyuguhake adegan ndadi, sajroning pagelaran jaranan pogogan malah ora ditemokake. Saka kene sangsaya tarwaca yen jaranan pogogan mujudake sempalan saka reyog panaraga lan dudu reyog kedhiri sing wujud luwih prasaja. Suprandene, jaranan pogogan, reyog kedhiri, lan reyog panaraga sajroning pagelaran padha-padha ngangkat crita Pañji.

Ngenani crita Panji sing nglebokake menyang jeroning tontonan reyog panaraga asline Ki Ageng Mirah kanthi ancas kanggo ngilangake prabawa saka Ki Ageng Kutu. Sadurunge, reyog panaraga dening panciptane, yaiku Ki Ageng Kutu, dimaksudake minangka pasemon marang Prabu Bhre Kĕrtabhūmi sing pamrentahane ing Kraton Majapahit (1468-1478) disetir prameswarine (Direktorat Jenderal Kebudayaan, 1978/1979:91-92); Pemerintah Kabupaten Daerah Tingkat II Ponorogo, 1993:4). Saliyane iku, Ki Ageng Kutu uga ngadegake paguron ilmu kanuragan sing sabanjure nglairake warok-warok sekti ing Kabupaten Ponorogo (Wĕngkĕr). Sawise Ki Ageng Kutu dikalahake dening Ki Ageng Mirah, jagat pawarokan ora cuthel tekan semono, nanging isih tetep diterusake lumantar paguyuban-paguyuban reyog panaraga.

Ing taun 1912 pamrentah kolonial Hindhia Walanda nglarang pagelaran reyog panaraga lantaran kerepe kedaden tawuran ing antara rombongan reyog panaraga sing nindakake arak-arakan (Direktorat Jenderal Kebudayaan, 1978/1979:96-97). Unggul-unggulan kakuwatan lan rebutan gemblak ing kalangan para warok minangka pimpinan paguyuban reyog panaraga mujudake faktor panyababe. Durung maneh ditambah karo para warok sing mbalela marang pamrentah kolonial Hindhia Walanda. Pagelaran reyog panaraga lagi bisa dianakake maneh ing taun 1936 amarga usulan saka Raden Tumenggung Syam sing nalika iku njabat dadi Bupati Ponorogo.

Rikala larangan pagelaran reyog panaraga dicakake, mula sasuwene iku uga ing Kabupaten Ponorogo ora ana tanggapan reyog panaraga. Kanggo

reyog panaraga sing wis nyebar menyang jabaning Kabupaten Ponorogo, pagelaran malih arang-arang dianakake. Apa maneh yen ngelingi reyog panaraga saka paguyuban Jaranan Rejosari sing mung dipitontonake ing wektu-wektu tartamtu. Saka anane larangan mau, katone turut mrabawani pangrembakane reyog panaraga dadi reyog kedhiri lan klebu muncule jaranan pogogan. Bebarengan karo sangsaya ngrembakane jaranan ing taun 1930-an, reyog panaraga malah ngalami kamrosotan. Manawa sajroning pagelaran reyog kedhiri wis ora ngenali joged jaran kepang sing diparagani wong lanang sing macak wadon, pagelaran jaranan pogogan saka paguyuban Jaranan Rejosari isih tetep nerusake pepacak wong lanang macak wadon kanggo paraga joged jaran kepang.

Ing kabupaten Nganjuk panyebaraning jaranan pogogan kedaden sawise paguyuban Jaranan Rejosari bubar. Ubarampene diadol lan banjur dituku Maridjan kanggo ngadegake sawijining paguyuban jaranan pogogan ing Dhusun Barik, Desa Betet, Kacamatan Ngronggot, Kabupaten Nganjuk. Paguyuban Jaranan Barik diadegake ing taun 1947. Sabanjure, ing Dhusun Banjarsari, Desa Banjarsari, Kacamatan Ngronggot, Kabupaten Nganjuk uga ngadegake paguyuban jaranan pogogan ing taun 1951 kang kaboregan dening Tasrin lan Mardi.

Sirun sing maune mujudake klananing Jaranan Barik, ngadegake paguyuban jaranan pogogan dhewe ing Dhusun Betet, Desa Betet, Kacamatan Ngronggot, Kabupaten Nganjuk ing taun 1952. Klananing Jaranan Barik ganti Kasmani kang banjur ngganteni Maridjan dadi boreg. Antara telung paguyuban kang kasebut ing dhuwur sajroning pangrembakane padha saingan apik-apikan nganti ana kang nganakake kagiyatan setren supaya tanggapane bisa tetep laris.

Jaranan pogogan diwanuhi dening masarakat sacara umum minangka jinis tontonan jaranan kang ora mitontonake adegan ndadi sajroning rerangken pagelaran. Ing Kabupaten Nganjuk jinis tontonan jaranan kang diwanuhi mitontonake adegan ndadi mung jaranan dhor, jaranan senterewe, lan sambaya. Suprandene, ana paguyuban jaranan pogogan tartamtu kang malah tau mitontonake adegan ndadi, yaiku Jaranan Barik lan Jaranan Betet. Adegan ndadi saka rong paguyuban iku ora dianakake sacara sengaja kaya dene umume tontonan jaranan, nanging kedaden sacara ora sengaja.

Sairing karo pangrembakane, ing taun 1955 lan taun-taun sabanjure padha muncul paguyuban-paguyuban jaranan pogogan kang pagelaran ora maneh migunakake kagiyatan setren. Ing Kacamatan Ngronggot madeg telung paguyuban jaranan pogogan, yaiku ing Dhusun Dingin lan Dhusun Gading (Desa Ngronggot) sarta Dhusun Tanjungkalang (Desa Tanjungkalang). Ing

Kacamatan Tanjunganom madeg patang paguyuban jaranan pogogan, yaiku ing Dhusun Sambikerep lan Dhusun Beni (Desa Sumberkepuh), Dhusun Miren (Desa Sidoharjo), sarta Dhusun Gambirejo (Kalurahan Warujayeng). Ing Kacamatan Prambon madeg sapaguyuban jaranan pogogan, yaiku ing Dhusun Jimbir (Desa Sugihwaras). Ing Kacamatan Kertosono madeg telung paguyuban jaranan pogogan, yaiku ing Dhusun Ngebrungan lan Dhusun Kedunggringin (Desa Drenges) lan Dhusun Juwono (Desa Juwono).

Ing Kacamatan Baron madeg sapaguyuban jaranan pogogan, yaiku ing Dhusun Sambirejo (Desa Katerban). Ing Kacamatan Sukomoro madeg rong paguyuban jaranan pogogan, yaiku ing Dhusun Sukomoro lan Dhusun Templek (Desa Sukomoro). Ing Kacamatan Nganjuk madeg sapaguyuban jaranan pogogan, yaiku ing Desa Mangundikaran.

Piranti sing Diperlokake kanggo Pagelaran Jaranan Pogogan ing Kabupaten Nganjuk

Jaranan pogogan merlokake aneka piranti kanggo nyemkuyung pagelaran. Sajroning sawijining paguyuban jaranan pogogan, piranti sing diduweni boreg salugune mung arupa gamelan ditambah karo sandhangan sageganep. Kanggo panggung lan *sound system*-e, lumrahe dening boreg dijupukake saka pasewan sing kusus nyadhiyani kaperluan tanggapan.

(1) Gamelan

Piranti tetabuhan kanggo ngiringi pagelaran jaranan pogogan asline ora pati akeh gunngunge lan lumrah disebut gamelan jaranan gur. Gamelan sing modhele prasaja iku satemene jumbuh karo jaranan pogogan sing asipat karakyan. Suprandene, pagelaran jaranan pogogan kadhang kala nganggo iringan gamelan sing rericikane komplit aran gamelan klathan lan panganggane gumantung marang panjaluke sing nanggap. Ing jaman saiki pagelaran jaranan pogogan luwih kerep diiringi nganggo gamelan campursari sing pinangkane saka tontonan jaranan ndadi.

Pagelaran jaranan pogogan kang baku pancen iringane nganggo gamelan jaranan gur. Anane tembung gur salugune dipakoleh saka pepindhan swaraning gong nalika ditabuh. Gong kang ditabuh dudu gong gedhe utawa gong suwukan, nanging kempul kang didadekake gong. Rericikaning gamelan jaranan gur ora dipepaki karo piranti tetabuhan awangun wilahan. Kang ana mung piranti tetabuhan kang wangune disartani pencu, yaiku kenong lan gong (kempul). Saliyane iku, gamelan jaranan gur uga isih ditambah maneh karo rericikan arupa kendhang, ketipung, slompret, lan kepyak.

Ing Kabupaten Nganjuk masarakate jaman biyen nyebut gamelan kang rericikane komplit kanthi sebutan gamelan kelathan. Gamelan kang rericikane komplit iku lumrahe akeh digunakake kanggo ngiringi pagelaran

sandiwara joged tradhisionil kaya dene wayang wong, kethoprak, lan ludruk. Sawijining gamelan bisa diarani komplit yen rericikane dumadi saka piranti tetabuhan pencon, piranti tetabuhan wilahan, piranti tetabuhan kendhang, piranti tetabuhan pethik, piranti tetabuhan senggeng, lan piranti tetabuhan sebul.

Ana dene sebutan gamelan campursari ngener marang klompok piranti tetabuhan kang kagunakake sajroning pagelaran jaranan ndadi. Gamelan campursari pancen wiwitane saka tontonan jaranan ndadi kang tumuli ditrapake ing tontonan jaranan pogogan. Sanadyan nganggo tembung campursari, nanging rericikane ora padha karo tontonan campursari. Sajroning pagelaran campursari ana panggabungan antara gamelan lan sawatara piranti tetabuhan bangsa Kulonan, dene gamelan campursari ing tontonan jaranan pogogan babar blas ora kecampuran piranti tetabuhan bangsa Kulonan.

(2) Sandhangan lan Geganepe

Sajroning pagelaran jaranan pogogan, kabeh sandhangan lan geganepe sing kaperlokake, klebu kanggo para wayang, pancen saka borege wis disadhiyani, kejaba kanggo tandhak nggawa duweke dhewe-dhewe saka omah saengga sing dianggo antara tandhak siji lan tandhak liyane bisa katon beda-beda. Manawa saka pihak pananggap ana panjalukan amrih sandhanganing tandhak digawe seragam kabeh, mula panjaluke iku bakal diupayakake dening boreg.

(3) Sajen

Sajroning pagelaran jaranan pogogan, sajen kena diarani sacara umum sipate ora wajib. Lire, diwenehi sajen malah kepeneran, nanging saupama ora diwenehi sajen uga ora dadi ngapa. Suprandene, ana sawatara paguyuban jaranan pogogan kang nganggep yen sajen iku wajib, utamane kang nganakake kagiyatan setren. Dadi, manawa nanggap paguyuban jaranan pogogan setrenan, mula borege bakal ngandhani pihak pananggap supaya nyepakake sajen kang isen-isene manut karo apa kang wis katetepake.

“Sajen ki boten wajib. Kadhang ngginakaken, terkadhang boten. Nanging nek ora diparingi sajen, barongan sing ndadi kuwi mesthi ndadine. Nek sing ora ndadi, ya ora apa-apa. Mulane, diparingi ya ditampa, ora diparingi ya ra pa-pa.” (LD, K222)

Sajen kang kagunakake ing paguyuban jaranan pogogan setrenan, isen-isene wis nduweni katemtuan baku kang ora kena diowahi babar blas. Isen-isene uga kudu pepak lan ora oleh nganti ana kang kurang. Saupama ana kang kurang utawa sengaja diowahi isen-isene, mula adegan ndadi bakal kedaden. Awit saka iku, bab isen-isening sajen kudu diendahake nalika nanggap paguyuban jaranan pogogan setrenan.

Isen-isening sajen kang dijaluk antara paguyuban jaranan pogogan setrenan siji karo paguyuban jaranan

pogogan setrenan liyane tarkadhang bisa kedaden sathithik prabeda amarga saben dhemit setrenan nduweni kasenengan dhewe-dhewe. Ewa mengkono, isen-isening sajen kang bakune kudu dicepakake dening pihak pananggap umume dumadi saka krambil sagluntung, endhog pitik saiji, gedhang raja satangkeb, panggang buceng, kupat lepet, menyan madu, godhong suruh, kembang wangi, beras, gula, lenga klentik, lan lenga wangi cap srimpi. Apa kang dadi isen-isening sajen ditemtokake adhedhasar apa kang dadi kasenenganing dhemit setrenan.

“Sing manggen teng njerone niku kelakwane dhewe-dhewe. Dadi, jalukane sing disetrekne niku dhewe-dhewe. Kadhang njaluk rokok klobot sing cap iki ngoten. Pokoke boten mesthi. Dados, adate dhewe-dhewe ngoten hlo.” (LD, K295)

Kembang wangi kang kagunakake kanggo sajen dumadi saka mawar abang (*Rosa canina L.*), kanthil (*Michelia alba*), lan kenanga (*Canarium odoratum*). Sarehne dumadi saka telung warna kembang, mula bisa disebut kembang telon. Sabanjure, gedhang kang kagunakake kanggo sajen prayogane pancen kudu gedhang raja (*Musa paradisiaca sapientum L.*), nanging bisa uga dilironi nganggo jinis gendhang liyane. Luwih-luwih babagan kaya mengkono kedaden ing paguyuban jaranan pogogan kang ora nganakake kagiyatan setren.

(4) Panggung Satarube

Nalika pagelaran jaranan pogogan dianakake, racake disadhiyani panggung minangka papan pagelaran. Panggung kang digunakake bisa dibongkar pasang jalaran panganggone mung kanggo kaperluan pagelaran sawengi. Panatane diseleh ing panggonan-panggonan tarbuka, antara liya palataran omah, tengah dalan, lan lapangan. Ing sadhuwuring panggung para badhut sing ngayahi kawajiban tanggapan mitontonake jogedane, tetembangan, lan maragakake dhapukane. Dedeging panggung kang dhuwur pancen ndadekake para panonton bisa ndeleng kanthi cetha apa kang kapitontonake.

Pagelaran jaranan pogogan kang ketung mbutuhake wektu kang suwene nganti pitung jam, temtu panggung perlu dipasang tarub kanggo nyemkuyung kagangsan lakuning pagelaran. Tarub minangka krakabing panggung kaprah digunakake kanggo pagelaran kang dianakake ing sajabaning ruwangan. Tujuan pamasangane ora liya kanggo njagani amrih pagelaran jaranan pogogan isih tetep bisa lumaku sanadyan kedaden pakewuh kang ora dikarepake kaya dene ujug-ujug ketungka udan. Saliyane iku, tarub uga bisa digunakake kanggo ngindhungi para badhud saka panase srengenge nalika pagelaran dianakake ing wayah awan.

Tata Lakuning Pagelaran Jaranan Pogogan ing Kabupatèn Nganjuk

Pagelaran jaranan pogogan bisa dianakake ing

wayah awan utawa wayah bengi. Manawa dianakake ing wayah awan, mula pagelaran rata-rata diawiti jam 10.30 lan dipungkasi jam 15.30. Wondene tumrap pagelaran bengi racake lumaku awit jam 21.00 nganti jam 04.00. Pagelaran bengi pancen dhurasine luwih suwe tinimbang pagelaran awan. Suprandene, kala mangsa uga ditemokake pagelaran jaranan pogogan sing dianakake sadina muput. Ing wayah awan pagelaran sacara wutuh dianakake luwih dhisik nganti paripurna lan mengko wayah bengine dianakake maneh pagelaran kanthi modhel sing padha, nanging lakon sing dipitontonake beda supaya sing nonton ora gampang cepet waleh. Pamilihan wektu kanggo pagelaran gumantung marang panjaluke sing nanggap.

Sadurunge lumebu ing adegan kapisan kang disebut gambyong, luwih dhisik diunekake gendhing-gendhing giro. Minangka gendhing pambukaning pagelaran, giro diunekake kanggo nekakake panonton. Sajroning pagelaran jaranan pogogan, girone bisa dibedakake dadi rong jinis, yaiku giro jaranan lan giro kelathan. Giro jaranan nganggo iringan gamelan jaranan gur, dene giro kelathan nganggo iringan gamelan kelathan utawa gamelan campursari. Manawa nganggo loro-lorone, mula giro kelathan diunekake luwih dhisik banjur dibacutake karo giro jaranan.

Sajroning pagelaran jaranan pogogan, gendhing-gendhing girone kang baku ana sanga gunggung. Girone diwiwiti kanthi gendhing-gendhing kang wujud mung arupa tetabuhan gamelan tanpa ditembangi kang dumadi saka Kembang Jeruk, Giro Mbalik, Ganda Baya, Merak Tarung, lan Merak Tipu. Sabubare iku, dibacutake karo gendhing-gendhing giro kang katembangake dening sindhen kang dumadi saka Kinanthi Sandhung, Gedhog, Sampak, lan Guntur.

Saben adegan sajroning pagelaran jaranan pogogan tansah diwiwiti kanthi dhalang kang ngucapake suluk lan banjur ngucapake kocapan, kejaba wayah adegan klana barong kekarone ora diucapake babar blas. Adegan pogogan rampung langsung bablas menyang adegan klana barong tanpa diselengi suluk lan kocapan luwih dhisik. Sabanjure, nalika wis lumebu ing adegan lakon, suluk lan kocapan lagi diucapake maneh. Sanadyan adegan gambyong adate uga diwiwiti kanthi suluk lan kocapan, nanging kadhang kala kekarone dening dhalang malah diganti karo atur pambagya.

Dhalang ngucapake suluk lan kocapan nalika unining gamelan wis disirep sadurunge ngancik adegan sabanjure. Suluk kang katembangake dening dhalang awewaton marang pathet mawa laras slendro, yaiku nggunakake pathet nem, pathet sanga, lan pathet manyura. Adegan gambyong suluke pathet nem, dene adegan pogogan bisa nganggo suluk kang pathet nem utawa pathet sanga. Mengko wayah wis mlebu adegan lakon, suluke bali maneh saka pathet nem, tumuli

dibacutake pathet sanga, lan dipungkasi karo pathet manyura.

(1) Gambyong

Pagelaran jaranan pogogan diwiwiti kanthi suguhan adegan gambyong. Adegan gambyong bakune diparagani wong lanang sing macak wadon, kamangka gambyong kegolong joged wadon. Cara kaya mengkono wis dadi tradhisi turun-tumurun sajroning pagelaran jaranan pogogan. Para paragane condhong dipilih sing bagus rupane amrih nalika dipacaki bisa katon ayu lan ora ngetarani yen asline lanang. Sarehne sing kedhapuk dadi tandhak iku lanang-lanang thok, mula njogede uga ngemperi wong wadon sing lagi nggambyong.

Pepacak sing netepake yen adegan gambyong kudu diparagani wong lanang kirane geseh karo apa sing bisa ditemoni saiki. Manawa nuruti pepacak jaman biyen, adegan gambyong pancen ora bisa babar blas diparagani wong wadon amarga sawatara sabab tartamtu. Saiki sing kedhapuk dadi tandhak ora mung lanang-lanang thok, nanging uga kerep dicampuri karo wong wadon. Pamilihaning tandhak salugune kari manut borege sing nemtokake yen sing kedhapuk iku wonge lanang kabeh utawa campuran lanang-wadon.

Gendhing sing ngiringi adegan gambyong pancen warna-warna lan sembarang gendhing ayake bisa digunakake, utamane sing awujud ladrang lan gendhing kethuk loro kerep. Pangkur Lamba mujudake gendhing sing kerep ditembangake sajroning adegan gambyong, sanadyan iringane bisa uga nganggo gendhing-gendhing liyane, kaya ta Sinom, Gambirsawit, Kijing Miring, lan sapanunggalane. Pamilihan gendhing sawantahe ditemtokake dening kabisan tukang slomprete yen pagelaran jaranan pogogan nganggo iringan gamelan jaranan gur. Suwalike, slompret ora diunekake babar pisan rikala pagelaran jaranan pogogan diiringi nganggo gamelan klathan utawa gamelan campursari saengga pilihan gendhing sing digunakake bisa luwih akeh maneh.

Nalika adegan gambyong arep dipungkasi, adhakane luwih dhisik diwenahi selingan arupa gendhing tambahan lan condhonge dipilih sing kepenak kanggo suka-suka jejogedan. Srampat mujudake gendhing tambahan sing ora tau kari ditembangake, sanadyan kadhang kala uga nganggo gendhing-gendhing liyane, kaya ta Jamong, Walang Kekek, Retig, lan sapanunggalane. Selingan luwih kerep diwenehake ing pagelaran bengi tinimbang pagelaran awan jalaran wektu pagelarane sing luwih suwe. Sadurunge ngancik menyang bagean selingan, para tandhak migunakake wektu transisi sing sumadhiya kanggo ngandhegake jogedane sami leren sadhela. Sawise iku, sasuwene gendhing tambahan ditembangake, para tandhak nindakake jogedane kanthi solah manasuka sing adhedhasar lelewane dhewe-dhewe. Salah siji tandhak kedhapuk nembang, dene sing liyane bagean njogedi.

(2) Pogogan

Wong lanang loro sing kedhapuk macak wadon sajroning adegan pogogan disebut jathil. Sing dadi jathil bakune pancen kudu wong lanang, nanging ditemokake uga ana jathil kang diparagani dening wong wadon asli. Luwih-luwih babagan kaya mengkono kedaden ing pagelaran jaman saiki. Sajroning adegan pogogan, jathil sing cacah loro mau dimunculake luwih dhisik kanthi cara giliran. Sabubare iku, disusul kanthi muncule Sasra lan kang kari dhewe Pogogan.

Sasra lan para jathil miwiti aksi panggunge kanthi mitontonake jogedane, dene Pogogan miwiti aksi panggunge kanthi nggawe banyolan-banyolan. Sajroning adegan pogogan, banyolan-banyolan kang digawe Pogogan ora mung arupa pitembungan kang marakake para panontone gumuyu cekakakan, nanging uga solah bawa kang sengaja digawe-gawe supaya bisa katon lucu. Para jathil kepopoh menehi bahan banyolan marang Pogogan lan sisan gawe melu-melu mbanyol. Ewa mengkono, Sasra malah katon ora pati akeh guneme saengga arang ditemoni melu mbanyol. Sasra luwih kerep nglurusake paguneman.

Adegan pogogan satemene ora tansah monoton ing joged jaran kepang sing mitontonake kaprigelan njoged para paragane. Manawa ora lagi mitontonake jogedane, mula sing ditindakake yaiku geguneman sami gegojegan. Antara jogedan lan guneman ditindakake kanthi cara selang-seling saengga sing nonton ora gampang waleh. Prakara-prakara kang didadekake bahan paguneman rata-rata magepokan karo panguripan padinan masarakat, kaya ta bale somah, pambangunan desa, tetanen, lan sapanunggalane. Paguneman sing isine semu ngritig lan nyemoni iku tarkadhang ana bagean-bagean tartamtu sing kaslewengake menyang babagan sing nyrempeci barang lekoh, nanging enere ora nganti kebablasan.

Sadurunge adegan pogogan dipungkasi, adhakane luwih dhisik diwenahi kembangan gendhing minangka selingan yen isih ana turahan wektu. Ing jaman biyen Sontoloyo mujudake gendhing baku kang tansah katembangake, nanging sarehne ngetutake pangrembakaning jaman, mula ing jaman saiki diganti nganggo gendhing-gendhing liyane kang kajumbuhake karo kasenangan masarakate, kaya ta Samirah, Blitar, Sri Huning, lan sapanunggalane. Kembangan gendhing luwih kerep ditindakake dening panjak ing pagelaran bengi tinimbang pagelaran awan jalaran wektu pagelarane kang luwih suwe.

(3) Klana Barong

Sajroning pagelaran jaranan pogogan, adegan klana barong dumadi saka telung perangan, yaiku adegan barongan, adegan klana, lan adegan perang badhar. Adegan barongan diwiwiti kanthi muncule Barongan lan banjur disusul kanthi muncule Tandhak. Sadurunge

kekarone katon njoged bareng, luwih dhisik Barongan njoged ijen kanthi diiringi nganggo gendhing Kembang Jeruk. Wangsalane dumadi saka brangkangan, gulung-gulung, lincak gagak, lan dlosoran.

Wondene wangsalan kang dicakake dening Tandhak dumadi saka mlaku-mlaku, ukel pakis, mondreng, kiteran, keblak sampur, pecahan, sabet sampur, sekar piclesan, lan atrap sumping. Sajroning adegan barongan, tarkadhang ana kang nyebut Tandhak nganggo sebutan Gambuh. Wong lanang macak wadon kang disebut Gambuh iku adate nindakake jogedane tanpa nganggo jaran kepang, nanging ana uga kang nindakake jogedane kanthi nganggo jaran kepang.

Sajroning adegan barongan, kadhang kala Gambuh malah ora dimunculake lan diganti karo badhut kang pacakane ngemperi Sasra. Anane owah-owahan kang kaya mengkono luwih-luwih kedadene ing pagelaran jaman saiki. Badhut sing pacakane ngemperi Sasra iku nindakake jogedane bareng Barongan kanthi nganggo jaran kepang. Wangsalane dumadi saka mlaku-mlaku, kebat sampur, mubeng, ukel pakis, kebat sampur kiwa satampelane tangan, kebat sampur tengen keplak tangan loro, lan obah dhadha.

Sawise adegan barongan rampung dipitontonake, nuli dibacutake karo adegan klana. Adegan klana diwiwiti kanthi muncule tukang kepyak lan disusul kanthi muncule Klana. Tukang kepyak nuthuk kepyak ngiringi Klana njoged. Wangsalane dumadi saka mubeng-mubeng, jajar poles, lan lincak gagak. Kanggo ngiringi jogedane Klana, digunakake gendhing Kembang Jeruk. Sabanjure, muncul para tandhak kang kinirim kanggo nglelipur Klana.

Sadurunge adegan klana dipungkasi, luwih dhisik ditindakake kembangan gendhing dening panjak minangka selingan. Ing jaman biyen kang ditembangake mung arupa gendhing-gendhing dolanan, kaya ta Ilir-Ilir, Tukang Becak, Numpak Sepur, lan sapanunggalane. Kosok baline, ing jaman saiki kang ditembangake malah gendhing-gendhing campursari, kaya ta Caping Gunung, Putri Gunung, Putri Solo, lan sapanunggalane. Saliyane iku, ana uga kang nembangake lagu-lagu dhangdhut.

“Hla ya ngirim klana ki karek manut ae. Sing mesthi ki ya mung loro. Neke gak ngono, ya mek sitok. Engko terus enek dhagele metu. Gendhinge biyen dolanan-dolanan ngono kuwi karo ditepasi sing klanane karo sampur” (LD, K244).

Sasuwene kembangan gendhing lumaku, kang nembang para tandhak, dene badhut kang liyane njogedi kanthi solah manasuka adhedhasar lelewane dhewe-dhewe. Ewa semono, kadhang kala sing nembang malah Klanane. Tetembangan uga bisa ditindakake dening sindhen lan para badhut mung kari njogedi. Tumrap para panonton sing pengin njaluk gendhing diolehi angger

gelem nomboki.

Tumrap para panonton sing pengin njaluk gendhing disumanggakake kanthi cara nomboki nganggo dhuwit utawa rokok. Kanggo tombok kang arupa rokok, adate dibungkus nganggo kertas kang disartani tulisan kang ngemot dhaptar gendhing kang jinaluk lan gendhing ditujokake kanggo sapa. Pawewehing tombok bisa dipasrahake langsung marang badhute. Gendhing-gendhing panjaluking para panonton kang wis ditomboki banjur ditembangake dening para tandhak sacara gentenan lan ing antaraning para panonton katon ana kang melu jejogedan. Saliyane iku, mligi tumrap para panonton kang nomboki diolehi munggah panggung kanggo jejogedan bareng para tandhak.

Ana dene adegan perang badhar diwiwiti kanthi muncule Barongan banjur disusul kanthi muncule Klana. Kekarone njoged kanthi diiringi nganggo gendhing Kembang Jeruk. Nalika dhalang wiwit nindakake kocapan, Barongan lan Klana ngandhegake jogedane. Kekarone padha adhep-adhepan nindakake geguneman kang pangucap ditindakake dening dhalang banjur dibacutake kanthi nindakake peperangan.

(4) Lakon

Adegan lakon pancen ora tansah baku ing lakon Andhe-Andhe Lumut. Lakon-lakon liya sing asale saka tontonan wayang wong, kethoprak, lan ludrug uga katon dipitontonake ing nalika ana tanggapan jaranan pogogan. Wayang wong sing mujudake sandiwara joged tradhisionil, lakon-lakone paling kerep dipitontonake ing jaman saiki. Suwalike, lakon-lakon sing jinupuk saka tontonan kethoprak lan ludrug malah arang banget dipitontonake. Apa maneh mung sathithik paguyuban jaranan pogogan sing nggarap lakon-lakon kaya mengkono.

Pamilihaning lakon ditemtokake dening panjaluke sing nanggap, dene para paraga kari ngecakake lakon sing kajaluk. Lakon-lakon sing dipitontonake ing saben tanggapan jaranan pogogan bisa beda-beda lan dhalang apal ngenani laku-lakuning saben lakon. Adegan baka adegan sing cinarita ing sawijining lakon lan sapa-sapa sing kedhapuk dadi paragane disungsun kanthi ringkes dening dhalang ing kebetan dluwang sajroning wujud skenario nalika pagelaran jaranan pogogan lumaku. Suprandene, modhel tulisan kaya mengkono ora digawe babar blas yen lakon sing dipitontonake Andhe-Andhe Lumut. Dhalang mung kari ngandhani para paraga bakale kedhapuk apa lan para paraga dhewe uga wis apal laku-lakuning crita awit Andhe-Andhe Lumut mujudake lakon baku.

Makna kang Kinandhut Sajroning Pagelaran Jaranan Pogogan ing Kabupaten Nganjuk

Jaranan pogogan mujudake tontonan jejogedan kang medharake sawijining crita lumantar rerangken

solahe. Para badhute nindakake jogedan kang solah-solahe asipat representatif kang bisa kagayutake karo solah sadina-dina. Lumantar telung perangan awake, yaiku endhas, tangan, lan sikil, diasilake rerangkening solah kang nduweni makna. Sajroning pagelaran jaranan pogogan, maknane sacara naratif nggambarake kadadean-kadadean tartamtu kang gegayutan karo crita Pañji minangka sumber wisike.

Crita Pañji salugune dumadi saka pirang-pirang sempalan kang paraga utamane padha, nanging lakone beda-beda, kaya ta Timun Mas, Kethek Ogleng, Andhe-Andhe Lumut, lan sapanunggalane. Saka pirang-pirang sempalan iku sacara kreatip lakon Andhe-Andhe Lumut digabungake karo legendha Dumadine Reyog Panaraga dadi tontonan jaranan pogogan dening panciptane. Minangka sawijining wujud kabudayan kang mujudake asil karya imajinatif kang kasungsun saka materi sosial, panapsiran marang makna kang kinandhut ing jerone temtu perlu nggatekake konteks jamane. Apa maneh anane owah-owahan wujud kang kedaden sairing karo pangrembakane sacara ora langsung turut mrabawani maknane.

(1) Makna kang Kinandhut Sajroning Sajen

Sadurunge pagelaran jaranan pogogan diwiwiti, luwih dhisik ditindakake obong-obong menyan. Anane obong-obong menyan sajane nduweni maksud njaluk palilah marang kang mbaureksa desa yen ing kono arep dianakake pagelaran jaranan pogogan. Adhedhasar kapitayaning masarakat Jawa, pancen saben desa iku dianggep nduweni baureksa. Dadi, obong-obong menyan diibaratake kaya dene wong kang lagi kula nuwun arep mardhayoh ing omahing wong liya.

“Wong obong-obong menyan wi jalure ngene. Nek omah mesthi enek sing ngenggoni, *kecuali* omah suwung. Hla maksude? Nek desa mesthi enek sing ngemong. Hla mulakne, wong ngebong menyan wi ibarate wong kelan nuwun.” (LD, K229)

Saliyane lumantar menyan, sesambungan marang kang mbaureksa desa uga ditindakake lumantar sajen. Anane sajen dimaknani minangka tandha tetepungan antara dhemit kang mbaureksa desa karo dhemit setrenan kang digawa paguyuban jaranan pogogan. Apa maneh pancen wiwitane sajen dimligekake tumrap paguyuban jaranan pogogan kang nganakake kagiyatan setren. Kanggo topeng klana lan topeng barongan kang wis diwenahi jeneng-jeneng setrenan, sacara gaib turut ditepungake marang kang mbaureksa desa lumantar sajen.

“Sajene ya ngoten niku. Wong niku cara anu ngenalake dhanyang antarane dhanyang. Dhanyang ngriki sing diuri-uri kalih dhanyang sing dienggoni kapan tanggapan. Nggih kalih bekakase niku jenenge napa ngoten. Nggih koyok barongan niku jenenge napa? Koyok klana jenenge napa?” (LD, K294)

Nalika nanggap jaranan pogogan, pihak pananggap uga kudu nyepakake panggang buceng. Manawa menyan lan sajen dicepakake kanggo kang mbaureksa desa, mula panggang buceng malah dicepakake kanggo para badhut. Panggang buceng pancen dimaknani minangka tandha pakurmatan nyembrama tekane paguyuban jaranan pogogan. Dadi, paguyuban jaranan pogogan kang wis tumeka ing panontonan disembrama pihak pananggap nganggo panggang buceng.

(2) Makna kang Kinandhut Sajroning Adegan

Adegan gambyong nyritakake para emban kang nglipur Dewi Sekartaji kang ing nalika iku oleh lamaran saka Prabu Klana Sewandana. Dewi Sekartaji mujudake anaking Prabu Lembu Amiluhur saka Praja Kedhiri. Para emban rumangsa melu bungah atine weruh kangjeng ratune oleh lamaran saengga padha suka pari suka njoged gambyong. Dewi Sekartaji dilamar Prabu Klana Sewandana kang pinangkane saka Praja Bantarangin.

“Niku cara anu putri-putri Kedhiri paring suka-suka jejogedan ngge genjongan hla merga Dewi Sekartaji, putra Prabu Amiluhur, enek pelamaran sangka Bantarangin. Dilamar kalih Klana Sewandana niku. Para putri-putrine Sekartaji kuwabah teng ngriku niku nggae seneng-seneng ngormati Sekartaji. Putri-putri niku abdine Sekartaji jamane *Kerajaan* Kedhiri siyen.” (LD, K222)

Adegan pogogan nggambarake para prajurit kang lagi nglamar menyang Praja Kedhiri. Para prajurit kang nglamar menyang Praja Kedhiri padha jejaranan cacahé satus patang puluh papat, nanging sajroning adegan pogogan mung diwujudati patang badhut kang dumadi saka Pogogan, Sasra, lan rong badhut maneh kang macake wadon.

“Critane perjurit Klana Sewandana nglamar nyang Kedhiri. Padha numpak jaran kabeh perjurit. Numpak jaran critane satus patang puluh papat. Macak baris nyang Kedhiri dialang-alangi Singa Barong saka Lodhaya.” (LD, K223)

Prajurit sing cacahé satus patang puluh papat sajroning adegan pogogan dikongkon Klana Trijaka Mandraspati kanggo nglamarake Klana Sewandana menyang Praja Kedhiri. Klana Sewandana mujudake adhining Klana Trijaka Mandraspati. Sabanjure, para prajurit sing dikongkon nglamarake Klana Sewandana menyang Praja Kedhiri mau disaranani tetunggangan jaran kang sajroning adegan pogogan diwujudati arupa jaran kepang. Ubarampe kang arupa tetironing jaran kang ginawe saka nam-naman pring iku dimaksudake minangka tetungganganing para prajurit nalika tumuju ing Praja Kedhiri.

“Wi soale kan perjurit dikongkon nglamar ning Kedhiri. Hla budhal nglana kuwi digawani tumpakan. Tumpakane ya jaran kuwi. Jane jaran asli tumpakane nek ka kana biyen. Sarehne digawe *kesenian*, dicara kaya jaran kepeng kuwi.” (LD, K251)

Sajroning adegan pogogan, badhut sing ajeneng Pogogan pancen diwanuhi minangka tukang mbanyol. Kagiyanan geguneman sambi gegojegan nduweni maksud para prajurit lagi leren ing tengah-tengah pilakone. Sawise leren banjur dibacutake kanthi nunggangi jaran maneh tumuju ing Praja Kedhiri kang diwujud arupa para badhut nindakake jejogedan. Dadi, salah-solahing joged para badhut nggambarake salah-solahing para prajurit kang lagi jejaranan.

Sajroning pilakone tumuju ing Praja Kedhiri, Tandhak ndadak dibegal Singa Barong ing satengahing dalanan Alas Lodhaya. Miturut Pigeaud lan Staugaard (Holt, 2000:130), Singa Barong digayutake minangka raja wana kang tegese padha karo tembung basa Sangsekerta *vanaspati* ‘kang kabendarakake saka alas’. Singa Barong utawa luwih ringkese disebut Barongan mujudake raja kang mengkoni Alas Lodhaya. Sajroning adegan barongan, Singa Barong nganggo topeng kang nggambarake owah-owahan wujud dadi macan.

“Kaya Barongan ki cara kasarane begal. Mbegal Tandhak wi maeng trus dibelani karo Klana. Wong paribasane tiyang liwat dicegat macan badhe dimangsa. Barongan niku artine macan ngoten. Hla niku Barongan ya trus lajeng perang kalih Tandhak. Mengke nek mpun bar perang, Tandhak kalah mlebu.” (LD, K267)

Tandhak sing kapinujon lagi ngliwati dalanan Alas Lodhaya arep dimangsa Singa Barong. Sarehne ngweruhi yen arep dimangsa, mula Tandhak nglawan Singa Barong kanthi nindakake peperangan. Gegaman perang kang kagunakake dening Tandhak digambarake arupa sampur kang dikebat-kebatake marang Singa Barong. Saben Singa Barong nindakake serangan kanthi nubruk, Tandhak menahi piwales kang diwujud lumantar wangsalan kebat sampur. Sajroning peperangane nglawan Singa Barong, Tandhak ngalami pikalah lan banjur dibelani dening Klana Sewandana.

“Sing mesthi ki ya wedok. Sing kiter barongan ya mek Kledhek Wedok sing nganggo kepeng karo Barongan kuwi. Jogete ya koyok Jaranan wi maeng. Ya mek apan arep ditubruk karo Barongan, dikebatne sampur ngono.” (LD, K242)

Anane gambuh kang bisa nyapih Barongan saka nesune saengga ora ndadi ayake wis menahi pamawas liya marang makna kang kinandhut sajroning adegan kiter barongan. Adegan kiter barongan dimaknani minangka gegambaraning wong kang lagi angon. Prajurit wadon

sing sajroning adegan kiter barongan disebut gambuh digambarake lagi angon macan. Kewan alasan kang wis dilulutake dening gambuh iku dijaga amrih ora ilang lantaran arep digawa menyang Praja Kedhiri kanggo nuruti panjaluking Dewi Sekartaji.

“Cara anu wi wong angon macan. Wi arep digawa ning Kedhiri kanggo pengeram-eramane penjaluke Putri Kedhiri. Ben ora ilang diengon enek gembuhe. Hla sing diarani gambuhe kan wedok kuwi. Karo wong kuwi kan lulut.” (LD, K255)

Muncule prajurit lanang minangka gegantining gambuh temtu nimbulake makna anyar marang adegan kiter barongan. Prajurit lanang sing pacakane ngemperi Sasra iku digambarake lagi angon macan, nanging macane ora bisa lulut amarga dudu pangon asline. Macane diumbar mlayu sambi ditutake saka mburine kanggo digawa menyang Praja Kedhiri nuruti panjaluking Dewi Sekartaji. Anggone ngetutake kanthi nunggang jaran amarga prajurit lanang mau rumangsa keweden angon macan. Beda karo gambuh kang bisa nglulutake macan saengga ora perlu nunggang jaran kanggo nggiring macane tumuju ing Praja Kedhiri. Anane gegambaraning ngenani wong kang lagi angon nuduhake yen maknaning adegan kiter barongan digayutake karo panguripaning masarakat padesan.

“Hla karo sing koyok Sasra kuwi diengon. Anane wedi ben ditumpakne jaran kuwi sing angon. Nggawa jaran dadi macane mlayu ben ditutne karo jaran kuwi. Soale duduk gambuhe.” (LD, K256)

Gegambaraning panguripan masarakat padesan uga katon ing adegan klana. Adegan klana nggambarake wong lanang kang lagi makarya ing sawah tumuli dikirim panganan dening bojone. Klana minangka wong tani, tukang kepyak minangka maratuwane, lan tandhak minangka bojone kang ngirim panganan. Kanggo bahan banyolane, topeng klana diupamakake kaya pacule kang kagunakake kanggo nggarap sawah.

“Critane cara anu ya nyambut gawe macul ning tengah sawah. Sing ngepyek wi nunggoni nek nyambut gawe. Trus cah wedok ngirim. Cara anu ngirim wong nyambut gawe. Cara nglana ngono kae aku macul ning tengah sawah trus ditunggoni karo maratuwaku. Trus eneke wedokan ngirim ngono ke cara anu anake sing ngepyek kuwi. Bojoku sing ngirim aku.” (LD, K281)

Peperangan kang kedaden antara Singa Barong lan Klana Sewandana diwujud lumantar adegan perang badhar. Sadurunge peperangan ditindakake, luwih dhisik dhalang lumantar kocapane nyritakake ancasing Singa Barong ngadhang-adhang lelakoning Klana Sewandana tumuju ing Praja Kedhiri. Singa Barong ora ngolehi Klana Sewandana nglamar Dewi Sekartaji. Antara

kekarone pancen padha-padha nduweni pepenginan nglamar Dewi Sekartaji.

“Singa Barong ngedhangi Klana Sewandana wi maeng aja ngantek nglamar nyang Kedhiri. Singa Barong gak ngolehi wong nglamar Sekartaji. Kuwi padha cara anu arep nglamar kabeh trus perangan, ora enek sing kalah, ora enek sing menang, balik ning negarane dhewe-dhewe. Akire, ya gak sida nglamar nyang Kedhiri kabeh.” (LD, K225)

Adegan perang badhar nggambarake peperangan kang gagal (badhar) antara Singa Barong lan Klana Sewandana. Kekarone padha-padha digdayane saengga kena diarani ora ana kang menang lan ora ana kang kalah tumuli bali menyang prajane dhewe-dhewe. Nalika adegan perang badhar dipungkasi, Klana Sewandana nindakake kocapan awujud wangsalan kang unine “rehne kowe wis kecekel, saiki taksendhekne kandhal dhoyong ben loyo”. Wangsalan kang diucapake iku ndarbeni maksud menehi sasmita marang para panjak supaya ngunekake gendhing Sontoloyo.

Lakon Andhe-Andhe Lumut pancen dadi bagean saka kawutuhan makna sajroning pagelaran jaranan pogogan kang ngangkat crita Pañji. Minangka bebakuning adegan lakon, Andhe-Andhe Lumut mujudake sambungan crita saka adegan-adegan sadurunge. Suprandene, sajroning pangrembakane, adegan lakon uga mitontonake lakon-lakon kang jinupuk saka tontonan wayang wong, kethoprak, lan ludrug. Panganggoning lakon-lakon anyar iku sacara ora langsung wis ngowahi kawutuhan makna kang sabenero saka pagelaran jaranan pogogan. Dadi, kena diarani yen rerangkening crita Pañji cuthel nganti adegan klana barong lan banjur dibacutake karo adegan lakon kang sumber critane seje.

Fungsi saka Pagelaran Jaranan Pogogan ing Kabupaten Nganjuk

Sawijining pagelaran jaranan pogogan dianakake kanggo ngramekake pistaning wong sing duwe gawe. Upamane, duwe gawe mantu utawa nyunatake anake sing ditanggap jaranan pogogan. Pepeling dina ambal warsa tarkadhang sing ditanggap uga jaranan pogogan. Saliyane iku, nalika bersih desa utawa nyadran sing dadi kajating wong sadesa wis tumeka ing kala mangsane, mula adhakane warga desa padha milih nanggap jaranan pogogan kanggo ngramekake swasana. Apa maneh ing acara agustusan sing dimaksudake kanggo ngelingi dina kamardikan Nagara Indhonesia kerep diramekake kanthi anane pagelaran jaranan pogogan.

Wong nanggap jaranan pogogan salugune ana sing disababake amarga ngluwari kaul. Upamane, kaulan bakal nanggap jaranan pogogan yen pangarep-arepe duwe anak lanang utawa anak wadon keturunan. Nalika kaul kanggo nanggap jaranan pogogan iku ditetepi, temtu ora lali

digawekake kupat luwar sing buntele arupa nam-naman janur mawa isen beras kuning lan dhuwit receh. Minangka tandha yen wis ngluwari kaul, mula kupat luwar didudut kaloro pucuke sacara bebarengan saengga sumawur isine.

(1) Fungsionalisme Murni

Jaranan pogogan minangka sawijining folklor nduweni fungsi kang bisa mantebake idhentitas, ningkatake integrasi sosial, lan sacara simbolis bisa mrabawani masarakat. Sawijining folklor nduweni prabawa marang panyungsunan tata susila arupa patrap lan tingkah laku. Wewujudane bisa dipahami sawutuhe lumantar kawruh kang jeru saka kabudayan folklor kasebut. Sawijining folklor kang padha sakirane bakal nuduhake fungsi kang beda ing seje tlatah amarga prabawa saka ekspresining panyipta lan tuntutan tlatahe. Wondene fungsi pagelaran jaranan pogogan, antara liya pangilon angen-angen pandarbene, sarana panggulawenthah, nikelake rasa solidharitas klompok, sarana kritik sosial, lan sarana panglipur.

(2) Fungsi Fetisisme

Anane fungsi fetisisme sajroning pagelaran jaranan pogogan wiwit kedaden nalika paguyuban Jaranan Barik lan Jaranan Betet nganakake kagiyatan setren. Miturut Endraswara (2009:136), fetisisme diwawas minangka anggapan yen sawijining fenomena nduweni kauntungan lan prabawa gedhe marang panyemkuyunge. Pancen sawise paguyuban Jaranan Rejosari bubar, ing Kabupaten Nganjuk mung madeg telung paguyuban jaranan pogogan, yaiku Jaranan Barik, Jaranan Betet, lan Jaranan Banjarsari. Kaanan kaya mengkono temtu menehi peluang tumrap para senimane kanggo bisa ngolehake pangasilan tambahan saliyané saka usaha tetanen. Luwih-luwih nalika iku tontonan jaranan pogogan uga wiwit diwanuhi lan didhemeni dening warga masarakat.

Saben pagelaran jaranan pogogan dianakake, ora tau kari dicepakake sajen kanggo dipisungsungake marang dhemit setrenane. Pamujan marang dhemit setrenan minangka kakuwatan gaib amrih ora nesu. Tontonan jaranan pogogan didadekake wadhah kanggo sarana pasugihan. Parandene, dhampak kang katimbulake saka kagiyatan setren, yaiku kedadene adegan ndadi lan akeh badhut kang padha mati nom. Sangsaya akehe badhut kang padha mati nom ndadekake kagiyatan setren wiwit ditinggalake dening paguyuban-paguyuban jaranan pogogan kang madeg sabanjure.

Sairing karo pangrembakane, sawatara paguyuban jaranan pogogan ana kang nganakake kagiyatan mbarang. Sawijining rombongan jaranan pogogan kang nganakake kagiyatan mbarang ngolah-ngalih saka desa siji menyang desa liyane, saka kutha siji menyang kutha liyane, lan saka tlatah siji menyang tlatah liyane saengga para anggotane bisa nganti sasen-sasen ora mulih menyang

omah. Miturut Endraswara (2009:136), anane tontonan kang padha mbarang ndadekake kakuwasan dhuwit dadi dhominan.

Cara Nglestarekake Kagunan Tradhisionil Jaranan Pogogan ing Kabupaten Nganjuk

Jaranan pogogan mujudake kagunan tradhisionil kang diwarisake saka generasi siji menyang generasi sabanjure sacara turun-tumurun. Minangka kagunan asli saka Kabupaten Nganjuk, jejering dhiri jaranan pogogan perlu dijaga amrih bisa tetep slamet saka tantanganing jaman. Mengkono uga karo kamurnene kang kudune turut dikukahi, sanadyan sajroning pangrembakane temtu ngalami owah-owahan. Pancen kagunan tradhisionil kang ngrembaka ing wewengkon padesan sawayah-wayah bisa ngalami owah-owahan akibat prabawa saka njaba. Tarkadhang prabawa saka njaba iku malah njalari sawijining kagunan tradhisionil ngalami kamunduran. Luwih-luwih tumrap kagunan tradhisionil kang ora duwe kekuwatan kanggo mbela dhiri mesthi bakal ngalami kacuresan.

“Jaranan pogogan *ini* muk kalangan *terbatas*, tapi wi murni jaranan asli Nganjuk. Nah, sawise jaranan pogogan ambyah rame-ramene kurang luwih taun 70-an, *sekitar* taun 75 mulai mlorot jaranan kuwi.” (LD, K205).

Sanadyan tau ngalami jaman kajayan, nanging wekasane jaranan pogogan uga ngalami kamunduran kaya dene kagunan tradhisionil liyane. Ing taun 1975 jaranan pogogan wiwit katon ngalami kamunduran. Akeh faktor kang dadi panyabab saka kamunduran jaranan pogogan, klebu prakara regenerasi para badhute. Saiki nasibing jaranan pogogan pancen dumunung ing kaanan antara urip lan mati saengga upaya-upaya palestaren perlu ditindakake.

Sajeghe taun 1980-an bisa diarani jaranan pogogan bener-bener ngalami kamunduran. Anane kamunduran kang kedaden marang jaranan pogogan diwiwiti nalika jaranan ndadi saka Kabupaten Kedhiri kang aran sambaya mlebu ing Kabupaten Nganjuk. Sajroning pagelarane, sambaya mitontonake adegan ndadi disartani sawatara atraksi kang mbebayani kang jebul narik kawigatening warga masarakat Kabupaten Nganjuk. Sambaya pancen ora mitontonake adegan lakon kaya dene jaranan pogogan, nanging luwih nengenake bab solah joged saka para paragane.

Muncule sambaya ing Kabupaten Nganjuk satemene luwih narik kawigatening golongan nom. Tontonan kang asipat atraktif mawa wirama gamelan kang sigrak pancen disenengi golongan nom lan sambaya nduweni wewujudan kaya mengkono. Golongan nom saiki uga katone kurang pati tlaten nonton pagelaran kang kakehan adegan sandiwara, dene jaranan pogogan luwih akeh adegan sandiwarane. Kaanan kang temtu ndadakake

jaranan pogogan kalah tandhing yen lumawan sambaya kang dirasa luwih nengenake babagan-babagan kang asipat atraktif.

Prabawaning kabudayan asing, utamane kang asal saka bangsa Eropa lan Amerika, uga wis ngingsed nilai-nilai kabudayan lokal kang sadurunge diugemi dening masarakat. Kabudayan asing kang condhong ndarbeni sipat agresif lan ekspansif iku pancen ora bisa ditampik apa maneh diendhani saengga saya suwe saya nggerus jejering dhiri kabudayan lokal. Mlebune kabudayan asing kang ora bisa diasimilasi karo kabudayan lokal temtu nyababake rusake inti sari saka kabudayan lokal. Akibatane, generasi saiki akeh kang nglalekake kabudayane dhewe lan luwih kesengsem marang kabudayan asing.

Muncule medhia elektronik dadi salah sijining faktor panyabab sangsaya marake kabudayan asing ing Kabupaten Nganjuk. Anane kamajuan teknologi ndadekake saben wong bisa ngweruhi lan nyinaoni kabudayan asing. Saliyane iku, kamajuan teknologi uga nyuguhake maneka warna panglipur kang bisa dinikmati lumantar medhia elektronik: radhio, tipi, lan tilpun seluler. Sajeghe ana medhia elektronik, masarakat luwih kesengsem nikmati panglipur lumantar medhia elektronik. Kaanan kaya mengkono temtu sangsaya mojokake jejering dhiri kagunan tradhisionil, klebu jaranan pogogan. Kagunan modheren luwih digandrungi golongan nom.

Akehe paguyuban jaranan pogogan kang padha bubar ndadekake sangsaya sathithike jumlah paguyuban jaranan pogogan kang isih kesisa ing Kabupaten Nganjuk. Kaanan kaya mengkono luwih-luwih uga disemkuyung karo tanggapan kang sangsaya sepi. Sajroning sasasi durung mesthi ana tanggapan jaranan pogogan. Yena kebeneran ana tanggapan, mung wong-wong tartamtu kang nanggap, mligine tumrap kang duwe nadar. Dadi, sajroning sataun bisa dietung ping pira ana pagelaran jaranan pogogan. Minangka tuladha, sasuwene taun 2017 mung ditemokake ping nem pagelaran, yaiku ana ing sasi Januari, April, Juni, Juli, Agustus, lan September.

Sawatara cara tau ditindakake kanggo luwih ngondhangake maneh jaranan pogogan. Ing taun 2011 radhio jodhipati nganakake pagelaran jaranan pogogan kanggo rerangken acara ambal warsane. Sabanjure, ing taun 2015 jaranan pogogan digiyarake ing Trans7 sajroning acara Ragam Indonesia. Ewa mengkono, tanggapaning jaranan pogogan tetep kalah karo jaranan ndadi. Meh saben Minggu tansah ana wong kang nanggap jaranan ndadi, dene jaranan pogogan durung temtu ana tanggapan. Luwih-luwih ditambah sangsaya akehe paguyuban jaranan pogogan kang padha bubar. Kaanan kaya mengkono ndadekake jaranan pogogan saiki diuripi dening paguyuban jaranan ndadi.

Paguyuban jaranan ndadi kang nguripi jaranan

pogogan sajane ora pati akeh gunggunge. Ing Kabupaten Nganjuk paguyuban jaranan ndadi kang nguripi jaranan pogogan, antara liya Budaya Mudha, Marga Budaya, lan Sura Manggala. Para badhute dumadi saka badhut-badhut lawas jaranan pogogan. Saka para badhut kang paguyubane wis ora mlaku lan kesebar ing Kabupaten Nganjuk, dikumpulake kanggo diajak tanggapan jaranan pogogan lumantar paguyuban jaranan ndadi. Kadhang kala badhute ana uga kang kajupukake saka paraganing jaranan ndadi. Saliyane iku, jaranan pogogan nganggo nomor induk kesenian kang dianggo paguyuban jaranan ndadi. Ing Dhinas Pariwisata Kabupaten Nganjuk, ana atusan paguyuban jaranan ndadi kang kedhaftar nduweni nomer induk. Dadi, saben ana tanggapan kang dianggo nomor induk kesenian saka paguyuban jaranan ndadi.

PANUTUP

Adhedasar andharan asil panliten sing wis ditindakake bisa dijupuk dudutan yen jaranan pogogan pisanan muncul udakara taun 1930 ing Dhusun Rejosari, Desa Banjarsari, Kacamatan Ngronggot, Kabupaten Nganjuk. Minangka sempalan saka tontonan reyog panaraga, jaranan pogogan ora mitontonake adegan ndadi, kejaba paguyuban Jaranan Barik lan Jaranan Betet kang nganakake kagiyatan setren. Kanggo ngiringi pagelarane, gamelan kang digunakake dumadi saka gamelan jaranan gur, gamelan kelathan, lan gamelan campursari. Minangka gamelan bakune, gamelan jaranan gur dumadi saka kendhang, thimplung, kenong, gong, slompret, lan kepyak. Nalika nganakake pagelaran uga dicepakake sajen, sanadyan salugune asipat ora wajib, kejaba paguyuban jaranan pogogan kang nganakake kagiyatan setren.

Pagelaran jaranan pogogan dumadi saka patang adegan, antara liya gambyong, pogogan, klana barong, lan lakon. Andhe-Andhe Lumut mujudake lakon bakune, dene lakon-lakon kang ngrembaka sabanjure yaiku wayang wong, kethoprak, lan lodrug. Sajroning pagelaran jaranan pogogan, makna kang kinandhut ing njerone sacara naratif nggambarake kadadean-kadadean tartamtu kang gegayutan karo crita Panji. Fungsi saka pagelaran jaranan pogogan, antara liya (1) pangilon angen-angen pandarbene, (2) sarana panggulawenthah, (3) nikelake rasa solidharitas klompok, (4) sarana kritik sosial, (5) sarana panglipur, lan (6) fetisisme. Minangka kagunan tradhisionil kang diwarisake sacara turun-tumurun, jaranan pogogan tau ngalami jaman kajayan antara taun 1970-1975. Ing taun 1975 jaranan pogogan wiwit katon ngalami kamunduran. Faktor panyababe antara liya amarga kalah tandhing karo tontonan sambaya, serangan kabudayan asing akibat muncule medhia elektronik, lan prakara regenerasi para badhute, utamane kang kedhapuk dadi Pogogan. Saliyane iku, sangsaya akehe paguyuban jaranan pogogan kang padha bubar ndadekake paguyuban

jaranan ndadi digunakake minangka wadhah palestarene.

Minangka pamrayoga, sekripsi iki mugaa bisa migunani minangka sumber kawruh lan referensi tumrap para pamaca lan uga para mahasiswa kang bakal nindakake panliten ngenani jaranan pogogan. Suprandene, panulis ngrumangsani yen isih perlu andharan kang luwih jero maneh ngenani tintingan folklor iki. Mula saka iku, diajapake ana panemon anyar supaya bisa sangsaya ngrembakake kagunan tradhisionil Jawa, mligine jaranan pogogan kang kaanane meh cures. Dhinas Kabudayan lan Pariwisata Kabupaten Nganjuk kudune luwih giat kanggo ngelokake jaranan pogogan menyang sajroning kagiyatan-kagiyatan gedhe, kaya ta ambal warsaning Kabupaten Nganjuk, grebeg sura, pengentan dina kamardikan Republik Indhonesia, lan sapanunggalane. Kanggo Dhinas Pandhidhikan Kabupaten Nganjuk, jaranan pogogan kudune digawekake aturan supaya dilebokake menyang sajroning ekstrakurikuler ing saben sekolah amrih para generasi nom ngerti ngenani kagunan asli dhaerahe.

KAPUSTAKAN

- Andini, Novita Nuris Dyah. 2012. *Tinjauan Bentuk dan Nilai Sosial Budaya Pertunjukan Jaranan Pogogan Teguh Rahayu di Dusun Jimbir, Desa Sugihwaras, Kecamatan Prambon, Kabupaten Nganjuk*. Sekripsi ora kababar. Surabaya: PPs Universitas Negeri Surabaya.
- Direktorat Jenderal Kebudayaan, 1978/1979. *Reog di Jawa Timur*. Jakarta.
- Endraswara, Suwardi. 2009. *Metodologi Penelitian Folklor: Konsep, Teori, dan Aplikasi*. Yogyakarta: Media Pressindo..
- Hartono. 1980. *Reyog Ponorogo: Untuk Perguruan Tinggi*. Jakarta: Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.
- Holt, Claire. 2000. *Melacak Jejak Perkembangan Seni di Indonesia*. Terjemahan R.M. Soedarsono. Bandung: Masyarakat Seni Pertunjukan Indonesia.
- Irawanti, Hartatik. 2007. *Bentuk Penyajian Seni Tari Jaranan Thimplong di Kabupaten Nganjuk (Analisis Dokumentasi VCD 01 Juli 2004)*. Sekripsi ora kababar. Surabaya: PPs Universitas Negeri Surabaya.
- Moleong, Lexy J. 2014. *Metodologi Penelitian Kualitatif*. Bandung: PT Remaja Rosdakarya.
- Pemerintah Kabupaten Daerah Tingkat II Ponorogo, 1993. *Pedoman Dasar Kesenian Reyog Ponorogo Dalam Pentas Budaya Bangsa*. Ponorogo.
- Surjo, Djoko, Ikk. 1985. *Gaya Hidup Masyarakat Jawa di Pedesaan: Pola Kehidupan Sosial-Ekonomi dan Budaya*. Yogyakarta: Proyek Penelitian dan Pengkajian Kebudayaan Nusantara.